

УДК 347.9

Андрій Помазанов,

народний депутат України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань сутності та змісту касаційного перегляду у цивільному процесі України. Пропонується авторське бачення співвідношення категорії касаційного перегляду та суміжних правових категорій, а також формулювання структури касаційного перегляду.

Ключові слова: касаційний перегляд; касаційне оскарження; касаційне провадження; Касаційний цивільний суд; сутність касаційного перегляду; структура касаційного перегляду.

Постановка проблеми. Захист прав та свобод людини і громадянина становить найважливішу функцію судової влади на конституційному рівні, у чому виявляється системність та єдність державної політики у сфері судочинства. За своїм змістом вказана функція перебуває у цілковитій відповідності до закону, оскільки є вирішальною для кожного громадянина.

Проблематика сутності та змісту касаційного перегляду у цивільному процесі становила предмет розгляду таких українських та іноземних процесуалістів, як К. В. Гусаров, Т. Еречінські, Л. М. Лобойко, Г. М. Омеляненко, Я. М. Романюк, О. А. Тимошенко, С. Я. Фурса та ін.

Водночас реформування цивільного процесу, що нині триває в Україні, спонукає до врахування нового законодавчого та прикладного бачення інституту касаційного перегляду у контексті його сутності та змісту.

Мета статті полягає:

- у з'ясуванні сутності та змісту касаційного перегляду в цивільному процесі в умовах реформування процесуального законодавства України;
- встановленні співвідношення між категоріями «касаційне оскарження», «касаційний перегляд», «касаційне провадження»;
- визначенні структури касаційного перегляду судового рішення у цивільній справі з позицій діяльнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Як слушно констатують науковці, термін «касація» (лат. «cassatio» – скасування, знищення; франц. «casser» – ламати, скасовувати) вперше виник у Франції, у подальшому він був сприйнятий й іншими державами (Бельгія, Італія, Іспанія, Португалія, Люксембург, Алжир, Туніс, Японія, країни пострадянського простору, Латинської Америки тощо) [1, с. 357].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику дано доктринальне тлумачення терміна «касація» як однієї з форм оскарження вироків, рішень, постанов і ухвал суду першої та апеляційної інстанцій, що набрали законної

сили [2, с. 349]. Проте доречно наголосити, що запропоноване визначення дещо викривлено висвітлює зміст касації, адже обмежується вказівкою на те, що це форма оскарження рішення. Разом із тим варто враховувати, що оскарження є лише первинним елементом у тріаді поряд із «провадженням» та «переглядом».

На думку С. Я. Фурси, касаційне провадження становить собою врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності судових постанов суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили [3, с. 744]. Однак із цим визначенням не зовсім можна погодитися. Йдеться, насамперед, про те, що зміст провадження не досить коректно обмежувати діяльністю суду, адже в його основі лежить акт оскарження рішення однією зі сторін. Водночас для позначення безпосередньої діяльності суду є термін «перегляд», котрий й уособлює собою процедурний компонент роботи касаційної інстанції.

В Енциклопедії цивільного права України під касаційним провадженням пропонується розуміти порядок перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій на їх відповідність вимогам чинного законодавства і матеріалам справи, який застосовується після перегляду рішень в апеляційному суді [4, с. 421]. Це визначення, на нашу думку, є найбільш вдалим із наведених, адже не оминає аспекту *касаційного перегляду*.

Викладене свідчить про те, що сучасний науковий підхід до формулювання даного визначення не є монолітним. Так, можна виділити принаймні три площини, крізь призму яких фахівцями розглядається касаційне провадження:

- як порядок перегляду судових рішень;
- як форма оскарження судових рішень;
- як діяльність суду касаційної інстанції.

Видається, що найбільш логічно вивіренним є висвітлення касаційного провадження як *постапеляційної форми перегляду судових рішень, зумовленої їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку та строки*. За-

значене пояснюється необхідністю забезпечення у даному визначенні змістово-процедурного балансу; потребою у лаконічності формулювання поняття за умов максимального врахування специфіки його змісту. У цьому разі касаційний перегляд являє собою логічно відокремлену структурну одиницю, якою доцільно позначати власне процесуальну діяльність касаційного суду.

Наведене демонструє, що, попри певну спорідненість цих визначень, авторами застосовано кардинально різні підходи до розуміння власне інституту касації, які, у свою чергу, базуються на відмінному розумінні таких основоположних для доктрини цивільного процесу категорій, як «касаційне оскарження», «касаційний перегляд», «касаційне провадження». Вказана обставина не найкращим чином впливає як на якість теорії цивільного процесу, так і на реалізацію принципу правової визначеності (оскільки саме досягнення науки зазвичай становлять підґрунтя ухвалюваного законодавства), що, зрештою, призводить до термінологічних непорозумінь та перешкоджає досягненню максимальної «чистоти» наукової мови.

Враховуючи наведене, на наше переконання, необхідним на сучасному етапі розвитку цивільного процесу є встановлення чіткого співвідношення між вищезазначеними категоріями. Так, первинним і базисним складником тріади слід вважати категорію «касаційне оскарження» як таку, що, базуючись на поданні стороною касаційної скарги, зумовлює виникнення відповідних процесуальних правовідносин. Вказане поняття є більш вузьким, ніж касаційний перегляд та касаційне провадження, адже: а) не гарантує першого; б) є початковим стосовно другого.

На другому рівні варто вести мову про таку категорію, як «касаційний перегляд», оскільки за обсягом вона переважає попередню категорію зі змістової та темпоральної точки зору. На нашу думку, доречно трактувати наведену як таку, що уособлює процесуальну діяльність суду, спрямовану на розгляд касаційної скарги, а отже, перегляд судового рішення апеляційної інстанції. Крім того, вказана категорія є невід'ємною, поряд із попередньою, коли йдеться про сутність та зміст касаційного провадження.

Якщо сутність касаційного оскарження обмежується фактом подання особою касаційної скарги до суду відповідної інстанції та здійсненні відповідних дій з метою представлення правової позиції, то сутність касаційного перегляду полягає в тому, аби за допомогою визначених законом процесуальних засобів встановити наявність підстав касаційного оскарження, обґрунтованість касаційної скарги, забезпечити розгляд останньої та ухвалення за його результатами правосудного рішення. У цьому контексті стає очевидним, що отождолення категорій касаційного розгляду та касаційного перегляду не слід вважати помилковим.

З огляду на викладене, найбільш об'ємною у даній тріаді є категорія «касаційне провадження», оскільки вона охоплює собою попередні

дві, оскільки є об'єднаними поняттями для категорій, менших за обсягом. Таким чином, категорія «касаційний перегляд» співвідноситься з категорією «касаційне провадження» як частина і ціле, чим зумовлюється специфіка правової природи обох.

Водночас наведеною систематизацією до певної міри вирішується дискусійне у науці цивільного процесу питання щодо того, чи вважати касаційний перегляд самостійною стадією чи елементом стадії касаційного провадження. Думається, що у продемонстрованому контексті касаційний перегляд слід вважати *самостійним елементом стадії* касаційного провадження, тобто *підстадією*, яка характеризується власним специфічним змістом та обмеженими темпоральними рамками (від попереднього розгляду справи і до ухвалення касаційним судом остаточного рішення).

У ході дослідження науковою спільнотою вказаного питання вченими висловлювалися різноманітні позиції з приводу визначення критеріїв розмежування апеляційного та касаційного перегляду, що так само сприяє формуванню доктринального бачення природи останнього в рамках нашого дослідження. Так, наприклад, Г. М. Омеляненко пропонує відмежовувати зміст наведених за такими критеріями, як предмет перегляду; суб'єкти, за скаргами і поданнями яких здійснюється перегляд; суб'єкти, які здійснюють перегляд; процесуальний порядок розгляду справ; підстави перегляду; строки перегляду [5, с. 90]. Із цими положеннями варто погодитися, разом із тим слід мати на увазі певну потребу в уточненні критерію «спеціальний суб'єкт», внаслідок того, що перегляд здійснюється не просто судом касаційної інстанції, але й спеціальним складом суду, відмінним від того, який здійснював розгляд на стадії апеляції. Зазначене демонструє таку організаційну особливість діяльності касаційної інстанції, як висунення підвищених вимог як до суддів, що призначаються на відповідні посади, так і до складу суду, який здійснює касаційний перегляд конкретних справ. Певні особливості має і змістове наповнення діяльності судді Верховного Суду, адже, окрім здійснення правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом, на нього покладається участь у розгляді питань, що виносяться на засідання Пленуму Верховного Суду, аналіз та узагальнення судової практики [6].

Для характеристики перегляду судових рішень у касаційному порядку велике значення має дослідження моделей касації з позиції вітчизняного досвіду побудови судової системи. У цьому світлі Я. Романюк особливо наголошує на ролі касаційної інстанції у забезпеченні однаковості судової практики. Зокрема, звертаючись до діяльності вказаних інстанцій у країнах Європи, процесуаліст зазначає, що, наприклад, у Франції формування судової практики становить собою результат усталеної діяльності вищих судових інстанцій. Разом із тим у Бельгії Касаційний суд здійснює регулятивну функцію, забезпечуючи однакове тлумачення правових норм. Аналогічно Федеральний суд Швей-

царії спрямовує свою діяльність на здійснення контролю за однаковим застосуванням права в межах конфедерації. А до компетенції Верховного суду Польщі належить роз'яснення правових положень, що допускають неоднозначне тлумачення або застосування яких порушує єдність судової практики. Слід зауважити також, що в окремих європейських державах (Франція, Італія) завданням вищих судових органів є не лише формування єдиної судової практики застосування законодавства, а й так зване забезпечення єдності національного права [7, с. 8].

Велике значення для з'ясування сутності та змісту касаційного перегляду у цивільному процесі мають його межі. Так, відповідно до статті 400 нового ЦПК, під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє *в межах касаційної скарги* правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Водночас суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. При цьому суд *не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права* [8]. З огляду на таке, можна констатувати, що у цивільному процесуальному законодавстві відображено доволі збалансований підхід до унормування вказаного питання. На наш погляд, наведені межі перегляду, з урахуванням наявних нормативних застережень та завдяки їм, здатні до належного забезпечення діяльності касаційного суду під час розгляду конкретних справ, а отже, є максимально адекватними сучасним вимогам правозастосування.

Зважаючи на викладене, варто погодитися з О. А. Тимошенко, яка зазначає про власне понятійне значення касаційного провадження у цивільному судочинстві. Під ним науковець розуміє систему послідовних процесуальних дій учасників цивільного процесу, змістом яких є перевірка законності та обґрунтованості судових рішень щодо правильності застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, а також з метою узагальнення судової практики та недопущення в подальшому неоднозначного застосування норм права [9, с. 110]. З урахуванням попередньо з'ясованого нами співвідношення між такими спорідненими категоріями, як «касаційне провадження» та «касаційний перегляд», логічним буде висновок про те, що касаційний перегляд становить собою систему послідовних процесуальних дій касаційного суду, адже перевірка дотримання норм матеріального та процесуального права здійснюється безпосередньо ним.

Досліджуючи правову природу касаційного перегляду, не можна не підкреслити, що власне

касаційне провадження становить собою фактультативну стадію цивільного процесу. Тому можна вважати, що її процедурні особливості у сучасному вигляді виявляються, зважаючи на її виключний характер. Так, за новим ЦПК право на касаційне оскарження мають учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Водночас касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку не допускається, тобто наявний своєрідний процесуальний фільтр, що підкреслює винятковість касаційного перегляду.

Специфіка касаційного перегляду не позбавляє його виявів принципу змагальності. Так, стаття 395 нового ЦПК передбачає доволі прогресивний інститут відзиву на касаційну скаргу, що спростував ще донедавна висловлювані процесуалістами зауваження щодо обмеженості дії даного принципу на стадії касації у тому числі через неможливість подання протилежною стороною відповідних заперечень [10, с. 222]. Водночас касаційний перегляд корелює з принципом обов'язковості судових рішень, згідно з яким остання не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси.

Наведене дозволяє резюмувати, що за своєю сутністю *касаційний перегляд є найвищим виявом спектру принципів цивільного процесу*. Вказане якнайліпше відображає зміст та призначення касаційного перегляду як гарантії виконання завдань цивільного процесу.

Основоположні засади сутності касаційного перегляду на нормативному рівні відображено у низці статей ЦПК, присвячених підставам для залишення касаційної скарги без задоволення, а судового рішення – без змін (*якщо рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права*); забороні скасування правильного по суті і законного рішення лише з формальних міркувань; підставам для повного або часткового скасування рішень і передачі справи повністю або частково на новий розгляд або для продовження розгляду (*якщо справу розглянуто і вирішено неповноважним складом суду; в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і судом касаційної інстанції визнано підстави для відводу обґрунтованими; судові рішення не підписано будь-яким із суддів або підписано не тими суддями, що зазначені в судовому рішенні; судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглянула справу; справу розглянуто за відсутності будь-кого з учасників справи, належним чином не повідомлених про дату, час і місце судового засідання, якщо такий учасник справи обґрунтовує свою касаційну скаргу такою підставою; судові рішення ухвалено судом з порушенням правил інстанційної або територіальної юрисдикції; суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження; суд прийняв рішення про*

права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі); підставам для скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення або зміни рішення (неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права) [8].

Розкриваючи сутність та зміст касаційного перегляду у цивільному процесі, неможливо іг-

норувати здобутки наукової методології. Отже, навряд чи вдасться виконати окреслене завдання повною мірою, не вдаючись до діяльнісного підходу, який здобув виправдану пошану серед науковців. Так, з точки зору діяльнісного підходу, визначити *структуру касаційного перегляду* судового рішення у цивільній справі можна таким чином:

Суб'єкт касаційного перегляду	суд касаційної інстанції (Касаційний цивільний суд)
Об'єкт касаційного перегляду	відповідність судового рішення нормам матеріального та процесуального права
Мотив касаційного перегляду	забезпечення дотримання норм матеріального та процесуального права
Мета касаційного перегляду	виконання завдань цивільного процесу
Завдання касаційного перегляду	встановлення або спростування факту порушення норм матеріального та (або) процесуального права
Способи касаційного перегляду	перегляд справи колегією/палатою/об'єднаною палатою/ Великою палатою
Засоби касаційного перегляду	постановлення ухвал та прийняття постанов
Дії, спрямовані на касаційний перегляд	подання касаційної скарги; відкриття касаційного провадження; підготовка справи до касаційного розгляду; попередній розгляд справи; розгляд касаційної скарги (у тому числі розгляд клопотань та заяв учасників справи; вирішення питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення провадження у справі); прийняття та проголошення постанови суду касаційної інстанції
Результати касаційного перегляду	залишення судових рішень судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скарги без задоволення/ скасування судових рішень судів першої та апеляційної інстанції повністю або частково з передачею справи повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду/ скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміна рішення, без передачі справи на новий розгляд/ скасування постанови суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишення в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині/ скасування судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду у відповідній частині/ визнання не чинним судових рішень судів першої та апеляційної інстанції повністю або частково із закриттям провадження у справі у відповідній частині

Висновки

Касаційне провадження у сучасному цивільному процесі являє собою постапеляційну форму перегляду судових рішень, зумовлену їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку та строки. Касаційний перегляд при цьому виступає самостійним елементом стадії касаційного провадження, тобто підстадією, яка характеризується власним специфічним змістом та межами, а також без шкоди для власного розуміння може ототожнюватися із суміжною категорією касаційного розгляду.

Резюмуючи, слід підкреслити, що зміст та призначення касаційного перегляду полягають у гарантуванні виконання завдань цивільного процесу на основі реалізації принципів останнього, що й окреслює пріоритети подальших досліджень у даному напрямі.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
3. Цивільний процес України: академічний курс. – К.; Вид-во Фурси С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
4. Енциклопедія цивільного права України / відп. ред. Я. М. Шевченко; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.
5. Омеляненко Г. Поняття, суть і форми перегляду вироків, постанов і ухвал суду в кримінальних справах / Г. Омеляненко // Право України. – 2003. – № 10. – С. 90–94.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua

7. Романюк Я. Роль ВСУ в забезпеченні принципу правової визначеності / Я. Романюк // Слово національної школи суддів. – № 3(4), 2013. – С. 6–13.

8. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України № 2147-VIII // Голос України. – 2017. – № 221-222 (6726-6727). – Ст. 78.

9. Тимошенко О. А. Поняття та сутність касаційного провадження в цивільному судочинстві / О. А. Тимошенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – № 3. – С. 105–114.

10. Навроцька Ю. В. Розгляд справи судом касаційної інстанції в цивільному судочинстві: удосконалення правового регулювання / Ю. В. Навроцька // Вісник Львівського університету. – 2013. – Випуск 57. – С. 221–227. – (Серія : юридична).

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов сущности и содержания кассационного пересмотра в гражданском процессе Украины. Предлагается авторское видение соотношения категории кассационного пересмотра и смежных правовых категорий, а также формулировка структуры кассационного пересмотра.

Ключевые слова: кассационный пересмотр; кассационное обжалование; кассационное производство; Кассационный гражданский суд; сущность кассационного пересмотра; структура кассационного пересмотра.

The paper is devoted to the research of the actual issues of cassation review in the civil process of Ukraine essence and content. The author suggests his personal vision of the interrelation between the cassation review and related legal categories, as well as the formulation of the cassation review structure.

Key words: cassation review; cassation appeal; cassation proceedings; Cassation civil court; the essence of cassation review; cassation review structure.

